
OPNIEUW VAN DON BOSCO VERTREKKEN

**‘Het preventief systeem herlezen vanuit
de armsten’**

**Een proces dat leven en hoop geeft -
geïnspireerd door de ZDB**

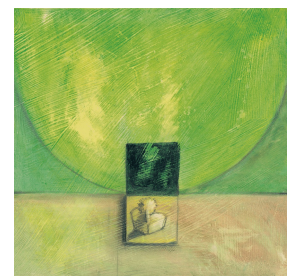
Mara Borsi

Zuster Mara Borsi studeerde af als doctor in de pedagogie aan de salesiaanse universiteit te Rome. Ze geeft momenteel les aan de twee internationale novicia-ten van de zusters en is internationaal actief voor haar congregatie op vlak van jeugdpastoraal en sociale communicatie.

In deze bijdrage blijft ze stilstaan bij de hernieuwde lezing van het preventief systeem en de krachtlijnen die hieruit zijn voortgekomen. Je vindt eerst de Nederlandse vertaling, achteraan vind je de originele Italiaanse tekst.

**samen
DON BOSCO
zijn plaats
geven**

Het preventief systeem herlezen vanuit de armsten

Een proces dat leven en hoop geeft – geïnspireerd door de ZDB¹

Seminarie van 22 januari 2010

Mara Borsi zdb

Voorwoord

In deze bijdrage wil ik enkele aspecten voorstellen van een hernieuwde lezing van het preventief systeem. Daarbij vertrek ik van Akten die werden uitgewerkt door de zusters die de Jongerenpastoraal en de salesiaanse familie behartigen in ons Instituut: *Sistema preventivo e situazioni di disagio* (1999-2007). Deze Akten kwamen tot stand na seminaries in verschillende werelddelen. De deelnemers waren zowel zusters van Don Bosco als leken, werkzaam bij jongeren in moeilijkheden en jongeren aan de rand van de samenleving.

Het eerste seminarie ging door in Rome van 1 tot 8 maart 1999. Na dit seminarie op wereldniveau heeft men daarover in de verschillende werelddelen verder nagedacht: voor Europa in Acireale (Italië) in 2000, voor Latijns-Amerika in Manaus (Brazilië) in 2001, voor Afrika in Johannesburg (Zuid-Afrika) in 2005, voor Azië in de Filippijnen in 2006. Tenslotte werd het geheel geëvalueerd van 16 tot 22 mei 2007. Het was de bedoeling de waardevolle bevindingen samen te brengen in stappenplannen (*itinere*) om zodoende de kracht van het preventief systeem helder te stellen voor de actuele opvoeding van jongeren in moeilijkheden.

1. De opdracht om het preventief systeem telkens weer te actualiseren

In alle eerlijkheid kunnen we stellen dat de salesiaanse opvoedingsstijl in de verschillende werelddelen beantwoordt aan de pedagogische noden van vandaag: nood op relationeel vlak, nood aan waardering, nood aan referentiepunten die helpen de zin van het leven te vinden en zich positief in te schakelen in de samenleving.

We zijn er ons van bewust dat het opvoedingsproject van Don Bosco met haar typische relatiestijl, een gelukkige synthese bevat tussen traditie en innovatie. Een eigentijds opvoedster bevestigt dat de opvoedingsstijl van Don Bosco zich eerst en vooral aandient 'als een belangrijk knooppunt van religieus aanbod en pedagogische en sociale noden'. Het staat voor harmonie tussen opvoedende liefde en sociaal christendom.² De opvoedingsstijl van Don Bosco is nog steeds actueel omwille van deze vitale syntheses. Vooral in een tijd van grote veranderingen is dit onontbeerlijk.

---

¹ Zusters van Don Bosco

² Cf CHIOSO Giorgio, Dalla 'carità educatrice' al cristianesimo sociale. Il caso di don Bosco e dei salesiani, in ID., *Profilo storico della Pedagogia cristiana in Italia (XIX e XX secolo)*, Brescia, La Scuola 2001, 70-74.

Bij de herlezing van het preventief systeem zijn we vertrokken van concrete situaties van moeilijkheden en uitsluiting. De herlezing toont de waarde aan van dialoog tussen de salesiaanse opvoedingsmethode en enkele begrippen uit de hedendaagse pedagogie.

Pietro Braido is een autoriteit bij de studie van de salesiaanse opvoedingsmethode. In één van zijn belangrijkste en recentste studies ziet hij het preventief systeem 'niet als een star en onbeweeglijk pakket [...]. Het hoort 'bijgewerkt' te worden: niet alleen omwille van het verschil in tijd, maar ook omwille van de uiteenlopende menselijke en culturele verschillen. Om werkzaam te zijn, moeten de woorden van Don Bosco altijd weer in hun relatieve historische context geplaatst worden. De preventieve ervaring [van Don Bosco] heeft toekomst als ze niet blijft steken bij het begin of bij mooie woorden. Ze moet blijvend ervaren en geactualiseerd worden in de realiteit en tegelijk geconfronteerd worden met de geschiedenis en de levensgeschiedenissen van mensen, organisaties en samenlevingen. Het belangrijkste is niet het werk van enkelingen, maar de doorzichtigheid, de hartstocht en de taai volharding van levende en loyale gemeenschappen.³

De voortdurende actualisatie van het preventief systeem is voor het Instituut van de Zusters van Don Bosco een prioriteit. Vandaar de dialoog met maatschappelijke veranderingen en pedagogische noden van verschillende doelgroepen.

Het werken met het document *Sistema preventivo e situazioni di disagio*, heeft onze aandacht gevestigd op enkele aspecten van het preventief systeem. Deze aspecten dagen ons opvoedend bezig zijn uit in de zendingen waar we werken met mensen die leven in moeilijke omstandigheden. Tegelijk wordt het preventief systeem bevraagd door de pedagogische begrippen van vandaag en door de visie van de hedendaagse maatschappij over opvoeding.

Vanaf het begin hebben de zusters van Don Bosco zich ingezet voor een opvoedingsstijl voor en door vrouwen. Dit deden ze in overeenstemming met hun identiteit en de opvoedingstaak die ze hadden tegenover de vrouw. Oorspronkelijk was het preventief systeem uitgewerkt voor en door mannen. De zusters hebben het in praktijk gebracht in hun huizen zoals ze het begrepen hadden: niet passief of nabootsend, maar met creativiteit en flexibiliteit.⁴

Vandaag zijn vrouwen zich meer bewust van hun eigen accenten. Dat heeft ertoe bijgedragen dat de zusters van Don Bosco bij de opvoeding aandachtiger zijn voor genderverschillen en zich meer bewust zijn van de rol van de vrouw binnen de salesiaanse familie. De dialoog met een evenwichtig hedendaags feminisme en met de pedagogie, lag aan de basis van een vruchtbare herlezing van het preventief systeem.⁵

De betreffende begrippen zijn zonder meer van toepassing op het preventief systeem. Maar het blijft noodzakelijk ze opnieuw te bedenken en te vertalen vanuit de doelgroep waarop men zich richt bij de opvoeding. In de uitwerking van *Sistema preventivo e situazioni di*

---

³ BRAIDO, *Prevenire, non reprimere* 322.

⁴ Cf CAVAGLIÀ Piera, *La proposta di educazione preventiva delle Figlie di Maria Ausiliatrice. Eredità e prospettive*, in ID. - CHANG Hiang-Chu Ausilia - FARINA Marcella - ROSANNA Enrica (a cura di), *Donna e umanizzazione della cultura alle soglie del terzo millennio. La via dell'educazione. Atti del Convegno Internazionale e Interculturale promosso dalla Pontificia Facoltà di Scienze dell'educazione 'Auxilium' (Collevalenza, 1°-10 ottobre 1997), Roma, LAS 1998, 334-335.*

⁵ Cf *ivi* 356-365.

disagio heeft men deze her-denking steeds voor ogen willen houden. De bestudering van de begrippen wederkerigheid (*reciprocità*), 'veerkracht' (*resilience*) en 'zelfversterking' (*empowerment*), werd dan ook getoetst aan de opvoedingsnoden van concrete kinderen en jongeren met moeilijkheden.

2. Preventief systeem en wederkerigheid

De voormalige Algemene Overste van het Instituut van de Zusters van Don Bosco, Antonia Colombo, legt de menselijke basis van de salesiaanse opvoeding bij de wederkerigheid.⁶ Tijdens haar ambtstermijn heeft ze duidelijk en onafgebroken de nadruk gelegd op de noodzaak om op menselijk en pedagogisch vlak een personalistisch uniduaal mensbeeld uit te werken, d.w.z. wederkerigheid in het perspectief van de Drie-eenheid.⁷

Wederkerigheid gaat terug op een mensbeeld waarin de relatie deel uitmaakt van het mens-zijn. Een mens *heeft* geen relaties maar *is* in-relatie-zijn. Dit betekent dat wederkerige relaties verschillend zijn van geven en uitwisselen. Wederkerige relaties houden altijd tweerichtings-verkeer in, zoals bij de uitwisseling. Maar bij wederkerigheid stelt degene die eerst geeft, de ander in de mogelijkheid iets terug te geven.

Wederkerigheid heeft te maken met interpersoonlijke relaties. Het mooiste beeld daarvan is de relatie tussen man en vrouw. Een authentieke cultuur van wederkerigheid, veronderstelt respect voor de fundamentele eigenheid van beiden. Dit uit zich in gelijkwaardigheid en eenheid van beiden, fundamenteel verschil tussen het mannelijke en het vrouwelijke en de roeping van beiden tot wederkerigheid, complementariteit, samenwerking en verbondenheid.⁸ Het lijden van jonge vrouwen in onze werken, toont dat de discriminatie van de vrouw blijft bestaan. In deze context is het belangrijk eerst en vooral vrouwelijke waarden te waarderen. Traditioneel worden deze als 'zwak' beschouwd. Het is van belang de vrouw de waardigheid die haar toekomt terug te geven, zowel juridisch als in de feitelijke realiteit.

De herlezing van het preventief systeem vanuit het oogpunt van de wederkerigheid, richt onze aandacht op de familiegeest.⁹ Wederkerigheid werkt gemeenschapsvormend in de salesiaanse familie en in de zending. Hindernissen, versnippering en contrasten kunnen erdoor overwonnen worden. Wederkerigheid groeit als er gewerkt wordt aan gelijkwaardigheid en respect en de relaties voortkomen vanuit de krachtige werking van de Geest. Wederkerigheid groeit als een gemeenschap ernaar streeft 'één van hart en ziel' te zijn.

Wederkerige relaties worden mogelijk als iedereen zichzelf mag zijn. Dan wordt veel ruimte gelaten voor creativiteit, dialoog en confrontatie van normen. Als we bij de anderen de 'trillende snaren' ontdekken, wordt het mogelijk dat de eigen melodie begint te klinken.

⁶ Cf COLOMBO Antonia, La profecía a la que está llamada la educación salesiana hoy, in ARANGO Costanza – FERNÁNDEZ Teresita – GARAY Elba (a cura di), Escuela salesiana: memoria y profecía. 100 años de presencia en Colombia de las Hijas de María Auxiliadora (Santa Fe de Bogotá 17-20 septiembre 1997), Santa Fe de Bogotá, Editorial Carrera 1998, 222-226.

⁷ Cf ID., Educazione all'amore come coeducazione, in AA.VV., Educare all'amore. Atti della XVI Settimana di spiritualità per la Famiglia Salesiana, Roma, Ed. SDB 1993, 125-126.

⁸ Cf BENEDETTO XVI, Discorso ai partecipanti al Convegno Internazionale 'Donna e uomo, l'humanum nella sua interezza' (9 febbraio 2008), in L'Osservatore Romano 10 febbraio 2008, 1.

⁹ Cf COMISIÓN ESCUELA SALESIANA AMÉRICA, *Il Encuentro continental de Educación Salesiana. Hacia una cultura de solidaridad*, Cuenca - Ecuador, Editorial Don Bosco 2001, 153.

Weven aan netten van wederkerigheid binnen de salesiaanse familie, garandeert de nieuwe generaties een open familie waar men aan elkaar kan leren en groeien.

Wederkerigheid in relaties is wezenlijk voor het preventief systeem. Deze wederkerigheid wordt mogelijk gemaakt door de familiegeest en de pedagogische kracht van de salesiaanse beminnelijkheid. Ze komt tot uiting in eenvoudige interpersoonlijke en gemeenschappelijke relaties. Als er in de opvoedende gemeenschap zowel opvoeders als opvoedsters aanwezig zijn, bevordert dit een positief en waardierend beeld van de man-vrouw relatie, ondanks bestaande stereotypen. Wederkerigheid in de pedagogische zending houdt participatie en medeverantwoordelijkheid in. Dit moedigt het gebruik van persoonlijke mogelijkheden aan.¹⁰

De aspecten die hier werden genoemd, waren een inspiratie en boden verdiepingsmogelijkheden aan de zusters van Don Bosco en de leken die werkzaam zijn bij mensen die leven in moeilijke situaties. In het perspectief van wederkerigheid komen de beginselen van de christelijke pedagogie samen en heeft men aandacht voor de verschillen tussen man en vrouw. Deze verschillen moeten ontdekt, geopenbaard en benut worden opdat in elke kind, elke jongere en elke jonge vrouw het beeld van Maria zou kunnen oplichten. Maria is bij uitstek de vrouw aan wie de taak is toevertrouwd de menselijkheid in elk van ons tot volwassenheid te brengen.

3. Preventief systeem en 'veerkracht' (resilience)

De mens staat in het centrum van het preventief systeem als een absolute waarde. Het einddoel van de salesiaanse opvoeding is de integrale ontwikkeling. Dit gebeurt in een gemeenschap waar respect betoond wordt voor zijn/haar groeiproces.

Aandacht voor de persoon wordt concreet gemaakt doorheen verschillende houdingen en tussenkomsten. Er dient begrip te zijn voor de geschiedenis en de persoonlijke belevingen. Waarden die de persoon belangrijk vindt, moeten erkend worden. Er is vertrouwen nodig in de mogelijkheid en de bekwaamheid om moeilijke situaties te overwinnen en terug te geloven in zichzelf en het leven. Samen moet er gezocht worden naar alternatieve wegen van integrale ontwikkeling om te werken aan de opbouw van het levensproject.¹¹

Het preventief systeem heeft in zich de kracht profetische antwoorden te geven op verwachtingen en verschillende vormen van armoede bij jongeren. Het kan hen ook helpen als protagonist actief mee te werken bij de evangelisatie en bekwame medewerkers te zijn bij sociale vernieuwing.¹²

Tijdens het seminarie werd naar een dialoog gezocht tussen het preventief systeem en het pedagogisch begrip 'veerkracht' (*resilience*). De noodzaak werd aangetoond om zorgzaam de kracht in mensen te ontwikkelen waardoor ze de obstakels die het leven met zich kan meebrengen, kunnen overwinnen. Voor zover mogelijk, worden kinderen en jongeren gespaard voor negatieve ervaringen die hen schade toebrengen.¹³

---

¹⁰ Cf *ivi* 152.

¹¹ Cf GRUPO BRASIL, Escuela salesiana incluyente en clave evangelizadora, in COMISIÓN ESCUELA SALESIANA AMÉRICA, II Encuentro continental de Educación Salesiana 277.

¹² Cf *ivi* 278.

¹³ CONTRERAS María de los Angeles, *Sistema preventivo e resiliencia*, in APGE/Interventi/ Dossier Roma 3.

Veerkracht (*resilience*) maakt het mogelijk om het eigen leven op een positieve manier op te bouwen, ondanks ongunstige ervaringen. Het is tegelijk een theoretisch kader en een methode. Wetenschappelijke studies verduidelijken dat veerkracht (*resilience*) relevant is, vooral voor mensen die gekwetst zijn door geweld of seksueel misbruik. Het 'werkt' voor kinderen en jongeren in moeilijke situaties.¹⁴

Veerkracht (*resilience*) is een innerlijke kracht die het de persoon mogelijk maakt weerstand te bieden en positief te reageren bij ongunstige situaties. Veerkracht is vooral van belang voor jongeren die geleden hebben onder geweld en seksueel misbruik. Bij kinderen en jongeren van de straat werd het succesvol toegepast.

In de opvoeding erkent veerkracht (*resilience*) de krachten die aanwezig zijn in de mens. Het is gebaseerd op vertrouwen en moedigt het verlangen en de wil aan om levenssituaties te veranderen in plaats van erin te berusten.

Eén van de kenmerken van veerkrachtige mensen is hun zelfwaardering. Ze kunnen belangrijke keuzes in hun leven plannen. Ze hebben toekomstplannen en streven sociaal waardevolle doelen na.

De vorming van een veerkrachtige houding is verbonden met de familiale omgeving. Een onvoorwaardelijk positieve aanvaarding van het kind als persoon, is ongetwijfeld de voornaamste voorwaarde om als kind veerkracht te ontwikkelen. Maar deze kwaliteit wordt ook bevorderd door de ruime opvoedingscontext. Daarom is het nodig een vormingsomgeving op te zetten die een tegengewicht vormt voor eventueel misbruik en creatieve perspectieven opent. Deze preventieve context leert jongeren omgaan met moeilijke momenten die zich aandienen door de positieve krachten in zichzelf te ontwikkelen. Dat kan ook door het herstel van een aanvaardbaar levensniveau na een negatieve ervaring.

In het begin van zijn priesterleven bekommerde Don Bosco zich om gevangenen van Turijn. Ze hadden weinig hoop op beterschap. Hij probeerde hen in contact te brengen met hun eigen verlangen naar het goede en de kracht om het te realiseren, ondanks negatieve ervaringen. Hij deed beroep op hun vertrouwen en durfde spreken over God en zijn levende en werkzame Liefde, dwars doorheen hun pijnlijke ervaringen heen. Op die manier opende hij hen voor de hoop.

Om de jongens te helpen hun zelfvertrouwen terug te vinden, was er volgens Don Bosco geen betere weg dan de langzame weg van de geduldige liefde. Hieraan heeft hij heel zijn leven gewijd. Hij zette zich met alle kracht in om een opvoedingsomgeving te vormen waar de jongens zich onthaald wisten met liefde en onvoorwaardelijk aanvaarding. In het Oratorio van Valdocco vonden de jongens de ruimte om hun zelfwaarde te doen groeien. Ze richtten zich op het werken aan sociale vaardigheden en kregen zin in het leven.

Er is immers niets zo troosteloos als zich door niemand bemind te weten of het eigen leven als waardeloos te ervaren. De vreugde en de humor die heerst in een salesiaanse omgeving zijn een enorme pedagogische kracht. Ze versterken de eigenwaarde, maken relaties mogelijk en zijn nodig om de moeilijkheden van het leven aan te kunnen.

---

¹⁴ Voor een samenvatting van de meest recente studies, cf CYRULNIK Boris – MALAGUTI Elena, *Costruire la resilienza* 78-113; MALAGUTI Elena, *Educarsi alla resilienza* 163-199.

De werkwijze uit *Sistema preventivo e situazioni di disagio*, toont de belangrijkheid aan van preventieve opvoeding, ook voor de *persoonlijke veerkracht* tegenover situaties van misbruik.

In de wereld van vandaag is het nodig veerkrachtig te zijn tegenover moeilijkheden en tekens van hoop te blijven vinden. Veerkracht is de menselijke kracht waardoor armen en onderdrukten in de loop van de eeuwen wisten te overleven. Voor hen is veerkracht noodzakelijk, ook al wisten ze het theoretisch niet zo uit te drukken. Nu moeilijkheden zich vermenigvuldigen, is het moment misschien aangebroken om dit vermogen niet alleen noodzakelijk te vinden maar het actief te ontwikkelen.

Veerkracht (*resilience*) heeft methodologisch dezelfde basis als het preventief systeem:

- Onvoorwaardelijke aanvaarding van de persoon
- Gerichtheid op de ontwikkeling van sociale vaardigheden
- Bevordering van de zelfwaarde
- Humor, vreugde en creativiteit als opvoedende krachten
- Een opvoedende omgeving als onmisbare ruimte voor het herstel van de persoon
- Het vinden van zin in het leven met openheid voor de religieuze dimensie van het bestaan.¹⁵

In het Instituut van de Zusters van Don Bosco heeft men voor het eerst gesproken over de relatie tussen preventief systeem en veerkracht (*resilience*) in 1998, tijdens het internationale seminarie *Sistema preventivo e situazioni di disagio*. Toch had veerkracht (*resilience*) haar nut al bewezen in de opvoedende praktijk van de zusters van Don Bosco in Brazilië en Argentinië. Hun werk met personen in moeilijke situaties werd al jarenlang gevoed door deze vruchtbare wisselwerking.¹⁶

De Algemene Overste van het Instituut, moeder Antonia Colombo, opende in 2007 de evaluatie van het proces dat had plaatsgevonden na het seminarie. Ze nam dit thema terug op en maakte duidelijk dat het nodig is ermee verder te werken en het te benutten in heel het Instituut.¹⁷

Veerkracht (*resilience*) doet een beroep op krachten die reeds aanwezig zijn in de persoon. Toch is het geen spontane houding. Het moet ontwikkeld en gestimuleerd worden met de hulp van een gemeenschap die de persoon op kritische ogenblikken ondersteunt. De gemeenschap helpt om niet te blijven steken in onzekerheid en crisis en geeft betekenis aan de gebeurtenissen.

Tenslotte is het belangrijk te onderlijnen dat veerkracht (*resilience*) voor opgroeiende jonge vrouwen een eigen perspectief krijgt. Het kan hen helpen om hun eigen vrouwelijke mogelijkheden te ontdekken en te waarderen. Ze kunnen hun veerkracht gebruiken om geleden kwetsuren te boven te komen en te verzorgen.¹⁸

---

¹⁵ Cf VANISTENDAEL Stefan, *Umoreismo e resilienza: il sorriso che fa vivere*, in MALAGUTI, *Educarsi alla resilienza* 159-180; CYRULNIK– MALAGUTI, *Costruire la resilienza* 179-186.

¹⁶ Cf Borsi – Chinello – Mora – Rosanna – Sangma, *Strade verso casa* 174-178

¹⁷ COLOMBO, *Intervento di apertura*, in APGE/Interventi/ Dossier Roma 5.

¹⁸ Cf CONTRERAS, *Sistema*, in APGE/Interventi/ Dossier Roma 4.

4. Preventief systeem en 'zelfversterking' (empowerment)

In de Engelstalige vakliteratuur wordt het begrip veerkracht (*resilience*) gelinkt aan zelfversterking (*empowerment*). De vorming van zelfversterking (*empowerment*) richt zich op aanhoudende, progressieve en bewuste ontwikkeling van persoonlijke mogelijkheden. Het bevordert ook de ontplooiing van autonomie en verantwoordelijkheidszin. Zelfversterking (*empowerment*) vergroot het zelfwaardegevoel en de bekwaamheid om de ons omringende werkelijkheid te verstaan met haar grenzen en mogelijkheden.¹⁹

Zelfversterking (*empowerment*) is gebaseerd op de waardigheid van de mens. Het verwijst naar het noodzakelijk respect voor het menselijk samenleven en de vereiste om er verantwoordelijkheid voor op te nemen.

Ook al wordt het begrip zelfversterking (*empowerment*) enkel recent gebruikt in de pedagogie, toch is haar betekenis nauw verbonden met opvoeding. Het begrip dekt een geheel van betekenissen en concrete tussenkomsten die bedoeld zijn om eigen initiatieven van mensen en groepen te erkennen en te ontwikkelen.

Deze erkenning en ontwikkeling vraagt inzet om de obstakels te verwijderen die in de loop van de jaren gegroeid zijn doorheen verschillende situaties. Het gaat om vormen van discriminatie, uitbuiting, verdrukking, geweld en marginalisatie. Van daaruit wordt zelfversterking (*empowerment*) begrepen als het teruggeven van betekenis aan hen die onterecht genegeerd werden: armen, analfabeten, vrouwen, kinderen, gekoloniseerde landen enz.²⁰

Zelfversterking (*empowerment*) stelt elke samenleving in vraag die de menselijke waardigheid niet respecteert. Het onderwerpt de voorstelling en het gebruik van macht aan een grondig onderzoek.

In de sociale wetenschappen maakt men vaak onderscheid tussen verschillende vormen van macht. Op sociaal vlak kan elk mens een ander beïnvloeden. Daaruit volgt dat ook marginale groepen 'de macht van zwakke mensen' kunnen uitoefenen. Dit kan aanzienlijke gevolgen hebben voor heel het sociale leven.

Als de macht (*power*) van zwakke mensen effectief gebruikt wordt, kan deze voor die bepaalde groep zelfversterkend (*empowerment*) worden. Vanuit deze context definieert men macht meer en meer als interactieproces tussen mensen. Het is niet langer een kwaliteit in het bezit van personen of instituties.

---

¹⁹ Cf CYRULNIK – MALAGUTI, *Costruire la resilienza* 81-84.

²⁰ *Empowerment van de persoon* betekent hier persoonlijke ontwikkeling, zodanig dat deze in staat is zelf de eigen geschiedenis in handen te nemen en zichzelf te overstijgen. Dat veronderstelt voor elke persoon recht op opvoeding en onderwijs waardoor hij in staat gesteld wordt zich voluit te ontplooien door de ontwikkeling van een eigen identiteit, zowel persoonlijk als gemeenschappelijk. Onder *empowerment van de gemeenschap* verstaat men de inzet voor een actieve en kritische deelname aan het collectieve leven, ook op beslissingsniveau. Daarvoor zijn adequate vormen van communicatie, participatie, bewustmaking, constructieve inzet en medeverantwoordelijkheid nodig. *Empowerment van de samenleving* is het erkennen van de gelijkwaardigheid van de verschillende culturen, het bevorderen van onderling respect en waardering door openheid, dialoog, communicatie en samenwerking.

Macht kan dus positief of negatief zijn naargelang het de gemeenschap opbouwt of ondermijnt en naargelang het de persoonlijke groei versterkt of verzwakt.

Rollo May is een Amerikaans psycholoog. Volgens hem zijn er vijf manieren om macht uit te oefenen:

1. Uitbuiting door macht die ontleend wordt aan kracht die anderen overheerst.
2. Manipulatie door macht die zich baseert op psychologische invloed om over anderen te heersen.
3. Competitie door de confrontatie tussen gelijken. Competitie lost zich op door gebruik van macht tegenover de ander.
4. Promotie die impliciet vertrekt van relationele ongelijkheid in status. Dit kan tijdelijk zijn of permanent. Macht wordt gebruikt voor het goed van de ander, bijvoorbeeld de zorg van kinderen voor hun ouders, medische zorgen, enkele vormen van bestuur.
5. Integratie door de macht te verdelen. Daardoor wordt macht samen met anderen uitgeoefend. Het brengt de mens ertoe samen te werken en medeverantwoordelijkheid op te nemen.²¹

De twee eerste manieren om macht uit te oefenen veronderstellen heerschappij en ongelijke relaties. De laatste twee tonen een weg naar gelijkheid. Salesiaanse opvoedingservaringen herkennen zich in de promotie. Het hedendaagse maatschappelijk klimaat daagt echter uit om de opvoedende ervaring van Don Bosco te herzien. Ook het preventief systeem dient herzien te worden door op de dynamische elementen te focussen waardoor het vijfde model bereikt kan worden.²² Dat veronderstelt dat de praktijk van de opvoeding in dialoog gebeurt. Door de medeverantwoordelijkheid van leken en het protagonisme van kinderen en jongeren dienen we een verticalistische organisatie te vervangen door een circulaire. In deze laatste is communicatie en erkenning van de waardevolle inbreng van elk lid van de opvoedende gemeenschap aanwezig. Het zijn fundamentele elementen voor de opvoeding in eender welke omgeving.

Tot slot

Als salesiaanse familie hebben we nood aan de verbeeldingskracht van de liefde die kenmerkend was voor Don Bosco en Maria Mazzarello. Dat zal ons in staat stellen antwoorden te vinden op de armoede van jongeren. Het programma is nog steeds hetzelfde: opvoeden tot goede christenen en eerlijke burgers. Opvoeden is werken aan de samenleving. De crisis die we beleven roept ons op opvoedingsvoorstellen uit te werken die zich inspireren aan het Evangelie, in dialoog met andere levensbeschouwingen.

Om echt trouw te zijn aan Don Bosco moeten we dringend werk maken van de dialoog tussen het preventief systeem en de hedendaagse pedagogie.

---

²¹ Cf ROLLO May, *Power and Innocence: A Search for the Sources of Violence*, New York, W.W. Norton & Company 1998, 105-121.

²² Cf DICKSON John, *Empowerment and the Salesian Preventive system*, in APGS/Interventi/Lisbona 2000, 3.

La rilettura del Sistema preventivo a partire dai più poveri

Un processo per la vita e la speranza animato dalle FMA

22 gennaio 2010

Mara Borsi fma

Premessa

In questo intervento intendo presentare alcune linee di rilettura del Sistema preventivo emerse dal processo organizzato e condotto dagli Ambiti per la Pastorale Giovanile e la Famiglia Salesiana a livello di animazione centrale dell'Istituto Figlie di Maria Ausiliatrice¹ sul tema *Sistema preventivo e situazioni di disagio* (1999-2007). Tale animazione è stata realizzata attraverso Seminari di studio mondiali e continentali che hanno visto la partecipazione di FMA, laici e laiche, che operano nell'ambito dell'emarginazione e del disagio delle giovani generazioni.

Il primo seminario di studio si è tenuto a Roma dal 1° all'8 marzo 1999. Dopo questo raduno mondiale si è avviata una riflessione che si è sviluppata e approfondita in diverse tappe continentali: per l'Europa ad Acireale, Italia (2000); per l'America Latina a Manaus, Brasile (2001); per l'Africa a Johannesburg, Sud Africa (2005) per l'Asia nelle Filippine (2006). Infine, dal 16 al 22 maggio del 2007 si è tenuta la verifica del processo *Sistema preventivo e situazioni di disagio* con la finalità di raccogliere le riflessioni e gli approfondimenti maturati in *itinere* e di giungere, poi, a meglio focalizzare le risorse del Sistema preventivo per il lavoro educativo con le bambine/i, adolescenti e giovani in situazioni di disagio.

1. L'impegno di attualizzare continuamente il Sistema preventivo

Con tutta onestà possiamo affermare che lo stile salesiano risponde alle esigenze educative di oggi nei diversi continenti: bisogno di relazioni, di valorizzazione, di punti di riferimento che aiutino la persona a trovare senso alla vita e ad inserirsi nella società in modo propositivo.

Siamo consapevoli che nel sistema educativo di don Bosco vi è una felice sintesi di valori tradizionali e innovativi, comunicati mediante un caratteristico stile relazionale. Un pedagogo contemporaneo afferma che il metodo di don Bosco si presenta in primo luogo 'come un importante documento dell'intreccio tra istanze religiose e bisogni educativi e sociali', un'armonia emblematica tra *carità educatrice* e cristianesimo sociale.² La sua

---

¹ D'ora in poi FMA.

² Cf CHIOSSO Giorgio, *Dalla 'carità educatrice' al cristianesimo sociale. Il caso di don Bosco e dei salesiani*, in ID., *Profilo storico della Pedagogia cristiana in Italia (XIX e XX secolo)*, Brescia, La Scuola 2001, 70-74.

progettualità educativa è attuale per quell'arte delle sintesi vitali che, soprattutto in tempi di forte cambiamento, si presenta come indispensabile.

Il processo di rilettura del Sistema preventivo, a partire dalle situazioni di difficoltà ed emarginazione, evidenzia la fecondità del dialogo tra metodo educativo salesiano e alcune categorie presenti nell'esperienza pedagogica contemporanea.

Pietro Braido, noto studioso del metodo educativo salesiano, in uno dei suoi più importanti e recenti studi, osserva che il Sistema preventivo 'non è un blocco rigido e immobile, [...]. Esso va 'aggiornato' non solo nel 'tempo', ma anche in rapporto alle più svariate 'differenze' umane e culturali. Per essere operabili le 'parole' di don Bosco non possono che essere perennemente 'storicizzate' e 'contestualizzate'. L'esperienza preventiva [di don Bosco] avrà un futuro se non finirà nell'ideologia e nella retorica, ma continuerà ad essere vissuta e rimeditata come realtà *esperienziale* e *sperimentale*, confrontata con la 'storia' e le 'storie di vita' dei singoli e gruppi, di società e culture. È essenziale, perciò, non tanto o non solo il lavoro di singoli, ma la lucidità mentale, la passione e la tenacia permanenti di comunità vive e solidali'.³

L'attenzione ad aggiornare continuamente il Sistema preventivo mettendolo in dialogo con i mutamenti socioculturali e con le esigenze educative dei diversi destinatari è un compito prioritario per l'Istituto delle FMA.

Il processo *Sistema preventivo e situazioni di disagio* animato dagli Ambiti per la Pastorale Giovanile e la Famiglia Salesiana ha contribuito a focalizzare ulteriormente alcuni aspetti del Sistema preventivo che da un lato provocano la prassi educativa delle opere nelle quali si lavora con persone in situazione di disagio, e dall'altro orientano le categorie pedagogiche del Sistema stesso a confrontarsi con gli orientamenti della cultura contemporanea nelle loro implicanze educative.

Sin dalle origini, le FMA si sono impegnate nell'elaborare percorsi metodologici al femminile secondo la consapevolezza della loro identità e del loro ruolo formativo nei confronti della donna. Nella comprensione ed attuazione del Sistema preventivo si è di fatto operata la traduzione pratica di un modello maschile in una convivenza femminile, ma non in modo passivo e unicamente ripetitivo, bensì con un margine di creatività e di flessibilità.⁴

In particolare, l'emergere nella cultura contemporanea di una nuova coscienza femminile ha provocato la maturazione di una visione del metodo salesiano da parte delle FMA più attenta alla differenza di genere e più consapevole del ruolo delle donne all'interno della Famiglia Salesiana. Di qui è scaturito un fecondo processo di reinterpretazione del Sistema preventivo in dialogo con le linee del più equilibrato e maturo femminismo contemporaneo e delle scienze dell'educazione.⁵

Queste nuove categorie sono applicabili al Sistema preventivo *tout court*, ma nello stesso tempo attendono di essere ripensate e tradotte a partire dai destinatari ai quali si rivolge l'azione educativa. Nel processo svolto su *Sistema preventivo e situazioni di disagio* si è perciò cercato di tener presente questo criterio e di rileggere le categorie della *reciprocità*, della *resilienza*, e dell'*empowerment* ponendole in dialogo con le esigenze educative delle bambine/i, adolescenti e giovani in difficoltà.

³ BRAIDO, *Prevenire, non reprimere* 322.

⁴ Cf CAVAGLIÀ Piera, *La proposta di educazione preventiva delle Figlie di Maria Ausiliatrice. Eredità e prospettive*, in ID. - CHANG Hiang-Chu Ausilia - FARINA Marcella - ROSANNA Enrica (a cura di), *Donna e umanizzazione della cultura alle soglie del terzo millennio. La via dell'educazione*. Atti del Convegno Internazionale e Interculturale promosso dalla Pontificia Facoltà di Scienze dell'educazione 'Auxilium' (Collevalenza, 1°-10 ottobre 1997), Roma, LAS 1998, 334-335.

⁵ Cf *ivi* 356-365.

2. Sistema preventivo e reciprocità

La Superiora generale emerita, dell'Istituto delle FMA, Antonia Colombo, afferma che la reciprocità costituisce il fondamento antropologico dell'educazione salesiana.⁶ Nel suo magistero appare infatti un deciso e continuo orientamento verso la necessità di elaborare a livello antropologico e pedagogico un modello *personalistico uniduale*, cioè un umanesimo della reciprocità nell'orizzonte trinitario.⁷

La reciprocità rimanda a un'antropologia che ha come punto fermo l'idea che l'essere umano è *un* rapporto e non semplicemente *in* rapporto. Questo significa la necessità di differenziare la relazione di reciprocità da quella di dono e di scambio. Nelle relazioni di reciprocità c'è bidirezionalità come nella relazione di scambio, ma la reciprocità si differenzia dallo scambio perché chi dà qualcosa per primo deve mettere colui o colei, o la comunità che riceve, nelle condizioni di reciprocare.

La reciprocità riguarda i rapporti interpersonali di cui l'icona migliore è la relazione che intercorre tra uomo e donna. Questo implica che per costruire un'autentica cultura della reciprocità è essenziale partire da un approfondimento delle specificità fondamentali dell'uomo e della donna: l'uguaglianza in dignità e l'unità dei due, la radicata e profonda diversità tra il maschile e il femminile e la loro vocazione alla reciprocità, complementarietà, collaborazione e comunione.⁸ In un contesto dove persiste ancora la discriminazione della donna, testimoniata dalla sofferenza delle giovani ospiti delle opere FMA, è importante anzitutto riscattare valori femminili tradizionalmente considerati 'deboli' e promuovere una cultura che riconosca alla donna, nel diritto e nella realtà dei fatti, la dignità che le compete.

La rilettura del Sistema preventivo a partire dall'ottica della reciprocità porta a focalizzare il tema della familiarità.⁹ La reciprocità promuove la comunione che induce a superare barriere, frammentazioni e dissonanze nella Famiglia Salesiana e nella sua missione. Essa nasce quando si coltivano relazioni di uguaglianza e di rispetto, quando si instaurano rapporti che scaturiscono dalla forza dello Spirito Santo, quando in una comunità si aspira ad avere 'un cuor solo e un'anima sola'.

La reciprocità nelle relazioni inizia quando si permette ad ognuno di essere se stesso, si dà ampio spazio alla creatività, al dialogo, al confronto di criteri; quando si scopre negli altri la 'corda che vibra' e la si pone nelle condizioni di suonare la sua personale melodia. Tessere reti di reciprocità all'interno della Famiglia Salesiana è assicurare alle nuove generazioni una famiglia aperta dove formarsi e crescere insieme agli altri.

Il Sistema preventivo è essenzialmente reciprocità nelle relazioni che scaturiscono dallo spirito di famiglia, dal potenziale educativo dell'amabilità salesiana e si esprimono nella semplicità del tratto interpersonale e comunitario. Inoltre, la presenza negli ambienti educativi di educatori e educatrici favorisce la testimonianza di una relazione uomo-donna positiva e rispettosa al di là degli stereotipi culturali. La reciprocità nella missione educativa incoraggia

⁶ Cf COLOMBO Antonia, *La profecía a la que está llamada la educación salesiana hoy*, in ARANGO Costanza – FERNÁNDEZ Teresita – GARAY Elba (a cura di), *Escuela salesiana: memoria y profecía. 100 años de presencia en Colombia de las Hijas de Maria Auxiliadora* (Santa Fe de Bogotá 17-20 septiembre 1997), Santa Fe de Bogotá, Editorial Carrera 1998, 222-226.

⁷ Cf ID., *Educazione all'amore come coeducazione*, in AA.VV., *Educare all'amore. Atti della XVI Settimana di spiritualità per la Famiglia Salesiana*, Roma, Ed. SDB 1993, 125-126.

⁸ Cf BENEDETTO XVI, *Discorso ai partecipanti al Convegno Internazionale 'Donna e uomo, l'humanum nella sua interezza'* (9 febbraio 2008), in *L'Osservatore Romano* 10 febbraio 2008, 1.

⁹ Cf COMISIÓN ESCUELA SALESIANA AMÉRICA, *Il Encuentro continental de Educación Salesiana. Hacia una cultura de solidaridad*, Cuenca - Ecuador, Editorial Don Bosco 2001, 153.

l'espressione della ricchezza personale nella partecipazione e nella corresponsabilità.¹⁰

Gli elementi indicati hanno ispirato ed offerto piste di approfondimento per le FMA, i laici e le laiche che operano a favore di persone in situazione di disagio. L'antropologia della reciprocità è infatti l'orizzonte di riferimento che permette di coniugare i grandi principi dell'umanesimo pedagogico cristiano con l'attenzione alle differenze di genere, diversità che va scoperta, rilevata, potenziata perché in ciascuna bambina, adolescente, giovane donna risplenda l'immagine di Maria, la donna per eccellenza alla quale è affidato il compito di far maturare l'umano che c'è in ciascuno.

3. Sistema preventivo e resilienza

Al centro del Sistema preventivo si colloca la persona come valore assoluto. L'attenzione alla sua promozione integrale, nel rispetto dei suoi processi evolutivi all'interno della comunità umana, è perciò l'orizzonte nel quale si colloca la finalità dell'educazione salesiana.

L'attenzione alla persona si concretizza in una serie di atteggiamenti ed interventi che possono essere così descritti: comprensione delle ragioni storiche e personali delle situazioni vissute; riconoscimento dei valori di cui la persona è portatrice; fiducia nelle sue potenzialità e nella capacità di superare la situazione di difficoltà recuperando la stima di sé e la fiducia nella vita; la ricerca comune di alternative di promozione integrale per la costruzione del progetto di vita.¹¹

Il Sistema preventivo possiede in se stesso le risorse che permettono non solamente di dare risposte profetiche ad aspirazioni e a differenti forme di povertà giovanile, ma aiuta a rendere i giovani soggetti attivi, protagonisti di evangelizzazione e artefici di rinnovamento sociale.¹²

Nei seminari di studio realizzati si è cercato di far dialogare la prospettiva pedagogica della *resilienza* con il Sistema Preventivo in particolare evidenziando l'urgenza di essere attenti a sviluppare le energie che abilitano la persona a emergere dai condizionamenti che la vita può portare, a distogliere le bambine e le giovani, in quanto ci è possibile, da esperienze gravemente negative in cui verrebbero compromesse le loro risorse.¹³

Per *resilienza* si intende la capacità della persona di costruire positivamente la propria vita nonostante le situazioni avverse che incontra. Essa è nello stesso tempo un quadro teorico e un orientamento metodologico. Gli studi scientifici mettono in evidenza che la *resilienza* appare rilevante soprattutto per il recupero di persone ferite dalla violenza, dallo sfruttamento sessuale ed è perciò applicata con successo a favore di bambine/i, ragazze/i in situazione di disagio.¹⁴

La *resilienza* è una forza interiore nella persona che le permette di *resistere*, di reagire positivamente in condizioni di svantaggio. La capacità di resilienza appare rilevante soprattutto per le persone ferite dalla violenza e dallo sfruttamento sessuale ed è applicata con successo per il recupero di bambini/e e adolescenti della strada.

---

¹⁰ Cf *ivi* 152.

¹¹ Cf GRUPO BRASIL, *Escuela salesiana incluyente en clave evangelizadora*, in COMISIÓN ESCUELA SALESIANA AMÉRICA, *Il Encuentro continental de Educación Salesiana* 277.

¹² Cf *ivi* 278.

¹³ CONTRERAS María de los Angeles, *Sistema preventivo e resilienza*, in APGE/Interventi/ Dossier Roma 3.

¹⁴ Per una visione sintetica degli studi più recenti sul tema cf CYRULNIK Boris – MALAGUTI Elena, *Costruire la resilienza* 78-113; MALAGUTI Elena, *Educarsi alla resilienza* 163-199.

Utilizzata in campo educativo, la resilienza esprime il riconoscimento e la valorizzazione delle risorse della persona, punta sulla fiducia e incoraggia il desiderio e la volontà di cambiare vita anziché arrendersi.

Tra le caratteristiche delle persone resilienti troviamo la valutazione positiva di sé, la capacità di pianificare scelte importanti della vita, di avere dei progetti per il proprio futuro e di perseguire obiettivi socialmente validi.

La formazione di atteggiamenti resilienti è da collegarsi al contesto, anzitutto familiare: l'accettazione positiva incondizionata del bambino come persona rappresenta certamente il maggior contributo alla resilienza infantile. Ma, anche in seguito, gli ambienti educativi contribuiranno a forgiare questa qualità in qualche modo costitutiva dell'essere umano. Per attivarla e favorirla è necessario progettare contesti formativi in grado di controbilanciare le eventuali avversità e favorire il potenziamento creativo. Occorre cioè fare opera di prevenzione, abilitare ad affrontare un possibile evento critico, sviluppando le potenzialità positive presenti nella persona o a ripristinare con le proprie risorse un livello di vita accettabile dopo un'esperienza negativa.

Don Bosco, agli inizi della sua vita sacerdotale, si occupava dei ragazzi rinchiusi nelle carceri di Torino per i quali era difficile ipotizzare una speranza di recupero. Andava a trovarli, li ascoltava, condivideva le loro pene, piangeva con loro. Soprattutto li invitava a ritrovare dentro di loro il desiderio del bene e la forza per realizzarlo, nonostante le esperienze negative. Faceva leva sulla fiducia, osava parlare di Dio e del suo amore, vivo e operante anche nella loro penosa situazione. Li apriva così alla speranza.

Per aiutare i giovani a ritrovare la fiducia in sé, don Bosco era convinto che la via più efficace fosse la lunga pazienza dell'amore. E a questo dedicò tutta la vita. L'impegno che occupò le sue energie fu quello di creare un ambiente educativo dove i giovani fossero accolti con amore, accettati in modo incondizionato. Nell'oratorio di Valdocco i giovani trovavano occasioni per crescere nell'autostima, si orientavano allo sviluppo di abilità sociali, scoprivano ragioni di vita.

Non c'è niente, infatti, che renda così tristi, quanto il non sentirsi amati o il sapere che la propria vita non serve a niente e a nessuno. La gioia e l'umorismo che regnano negli ambienti salesiani costituiscono una formidabile risorsa educativa che rinforza il senso del proprio valore, apre agli altri ed è presupposto per affrontare le difficoltà della vita.

Il processo *Sistema preventivo e situazioni di disagio*, promosso nell'Istituto FMA testimonia l'importanza di un'educazione preventiva anche come via per la *resistenza personale* di fronte a situazioni avverse.

In un mondo in cui è necessario resistere alle difficoltà e trovare segni di speranza, la *resilienza* è descritta come un'abilità umana. Del resto è solo così che hanno potuto sopravvivere i poveri e gli oppressi nel corso dei secoli. Per loro essere *resilienti* è stata una necessità, anche se non sapevano esprimerla in forme concettuali. Forse è giunto il momento, poiché le difficoltà si moltiplicano, di considerare questa capacità non solo come una necessità, bensì come una risorsa da sviluppare.

I presupposti metodologici sui quali si fonda la *resilienza* sono particolarmente affini a quelli a cui si ispira il Sistema preventivo:

- L'accettazione incondizionata della persona
- L'orientamento per lo sviluppo delle abilità sociali
- La stimolazione per la crescita dell'autostima
- L'umorismo, la gioia e la creatività come risorsa educativa
- L'ambiente educativo come luogo indispensabile per il recupero della persona

- La scoperta di un significato della vita che apre alla dimensione religiosa dell'esistenza.¹⁵

Nell'Istituto delle FMA si è parlato per la prima volta del rapporto tra Sistema preventivo e *resilienza* nel 1998 in occasione del seminario internazionale *Sistema Preventivo e situazioni di disagio*. Tuttavia, la prassi educativa delle FMA del Brasile e dell'Argentina, già alimentata da questa feconda interazione, ha dimostrato da anni l'efficacia della *resilienza* per il recupero di persone in situazione di disagio.¹⁶

La superiora generale dell'Istituto, madre Antonia Colombo, aprendo i lavori del seminario di verifica del processo avvenuto nel 2007, è ritornata su questo percorso evidenziando la necessità di continuarlo e promuoverlo in tutto l'Istituto.¹⁷

La *resilienza* evidentemente, anche se fa leva su risorse già presenti nella persona, non è un atteggiamento spontaneo, ma va coltivata e promossa grazie all'aiuto di una comunità che sostiene la persona nei suoi momenti critici, la aiuta a non indugiare in una condizione di precarietà e di crisi, e la orienta a dare un significato agli avvenimenti.

Infine, è importante sottolineare che la prospettiva femminile del principio educativo della *resilienza*, applicato a donne che si trovano in età evolutiva, può aiutarle a scoprire le proprie risorse femminili e ad avvalersi di queste come di alleate nel superamento e nella guarigione delle ferite subite.¹⁸

4. Sistema preventivo e empowerment

Nella letteratura anglosassone, al concetto di *resilienza* si trova associato quello di *empowerment*. Gli interventi formativi centrati sull'*empowerment*, infatti, sono orientati a favorire la crescita costante, progressiva e consapevole delle persone nelle loro potenzialità, favorendone anche lo sviluppo dell'autonomia e del senso di responsabilità. In realtà, l'*empowerment* non solo aumenta il senso del potere personale del soggetto, ma anche la sua capacità di leggere la realtà che lo circonda, individuando condizionamenti e opportunità.¹⁹

Il concetto di *empowerment* si fonda sulla natura e dignità di ogni persona, ne richiama il dovuto rispetto e la necessità di aiutarla rendersi responsabile della convivenza umana.

Benché l'uso del termine *empowerment* sia entrato solo di recente nella riflessione pedagogica, il suo significato è strettamente legato a quello di educazione. Con esso si intende un insieme di significati e linee di azioni concrete tese al riconoscimento e alla promozione del protagonismo e/o coprotagonismo delle persone e delle comunità umane.

Potenziamento e valorizzazione comportano l'impegno di rimuovere gli ostacoli che in molti casi, lungo i secoli e nei diversi contesti si identificano con varie forme di discriminazione, sfruttamento, oppressione, violenza, emarginazione. Di qui si comprende perché questo concetto è inteso come restituzione dei ruoli di potere a quelli a cui sono stati

¹⁵ Cf VANISTENDAEL Stefan, *Umorismo e resilienza: il sorriso che fa vivere*, in MALAGUTI, *Educarsi alla resilienza* 159-180; CYRULNIK- MALAGUTI, *Costruire la resilienza* 179-186.

¹⁶ Cf BORSI - CHINELLO - MORA - ROSANNA - SANGMA, *Strade verso casa* 174-178

¹⁷ COLOMBO, *Intervento di apertura*, in APGE/Interventi/ Dossier Roma 5.

¹⁸ Cf CONTRERAS, *Sistema*, in APGE/Interventi/ Dossier Roma 4.

¹⁹ Cf CYRULNIK - MALAGUTI, *Costruire la resilienza* 81-84.

negati ingiustamente (poveri, analfabeti, donne, bambini, Paesi colonizzati ecc..).²⁰

L'empowerment mette in discussione tutte le forme della convivenza non rispettose della dignità umana e sottopone quindi ad una profonda revisione la concezione e l'uso del potere.

Nelle scienze sociali esiste spesso una distinzione tra 'potere' inteso come capacità personale di influenzare un altro dal punto di vista sociale. Secondo quest'ultima accezione, quindi, anche gruppi marginali possono esercitare 'il potere dei deboli', evento che può anche avere effetti notevoli sull'intero processo sociale.

Se i 'poteri' (power) dei deboli vengono effettivamente esercitati possono tradursi, per quel particolare gruppo, in 'potenziamento' (empowerment). Definizioni più recenti di potere, che emergono da questo contesto, tendono a vedere il potere come processo di interazione tra persone e non tanto come una qualità posseduta da individui o istituzioni.

Il potere è poi giudicato positivamente o negativamente a seconda che queste interazioni possano o creare o minacciare la comunità umana e aumentare o indebolire la crescita delle persone.

Rollo May, studioso statunitense, scrive che esistono cinque modi di esercitare il potere:

1. Sfruttamento: dove il potere dipende dalla forza e comporta dominio su altri.
2. Manipolativo: dove il potere si basa su mezzi psicologici al fine di ottenere il potere su un altro.
3. Competitivo: dove un confronto tra pari si risolve in potere contro l'altro.
4. Promozionale: dove è implicita, nella relazione, una disuguaglianza di status, temporanea o permanente, ma dove il potere è usato a beneficio dell'altro, come ad esempio, nella cura dei genitori verso i figli, nelle cure mediche, in alcune forme di ministero.
5. Integrativo: dove il potere è condiviso e porta allo sforzo cooperativo e alla corresponsabilità, dove il potere è esercitato con un altro.²¹

In quest'ottica le prime due modalità implicano dominio e disuguaglianza nelle relazioni, mentre le ultime due indicano il cammino verso l'uguaglianza. L'esperienza educativa salesiana si trova in sintonia con il modello promozionale. Forse la sfida oggi, a confronto con l'attuale clima culturale, sta nel rivedere l'esperienza educativa di don Bosco e, quindi, il Sistema preventivo puntando sugli elementi dinamici che permettono di raggiungere il quinto modello.²² Ciò suppone che anche la pratica educativa sia posta in dialogo nei suoi modelli relazionali: la corresponsabilità con i laici, il protagonismo di bambine/i, adolescenti, giovani orientano a passare da un'organizzazione verticistica ad una circolare in cui la comunicazione e il riconoscimento della dignità dell'apporto di ogni membro della comunità educante sono elementi fondamentali per vivere l'esperienza educativa in qualsiasi ambiente.

---

²⁰ Per *empowerment delle persone* si intende la promozione dello sviluppo della persona perché divenga soggetto della propria storia e sappia trascendersi nella sua essenza personale. Questo implica il diritto di ciascuno all'educazione, allo studio che consente alla persona di realizzarsi in pienezza, sviluppando la propria identità personale e collettiva. Per *empowerment delle comunità* si intende l'impegno di assicurare alle persone la possibilità di partecipazione attiva e critica alla vita della collettività anche a livello decisionale. Questo suppone la messa in opera di adeguate forme di comunicazione, di coinvolgimento, di coscientizzazione, di impegno costruttivo e di corresponsabilità. Per *empowerment delle culture* si intende il riconoscimento della pari dignità delle diverse culture, la promozione del rispetto di ciascuna e la loro valorizzazione attraverso l'apertura, il dialogo, la comunicazione, la collaborazione.

²¹ Cf ROLLO May, *Power and Innocence: A Search for the Sources of Violence*, New York, W.W. Norton & Company 1998, 105-121.

²² Cf DICKSON John, *Empowerment and the Salesian Preventive system*, in APGS/Interventi/Lisbona 2000, 3.

Per concludere

Come Famiglia Salesiana abbiamo bisogno di ritornare alla fantasia dell'amore che ha caratterizzato don Bosco e Maria Domenica Mazzarello per rispondere alle povertà delle giovani e dei giovani. Il programma è lo stesso, oggi come ieri: formare buoni cristiani e onesti cittadini. Siamo consapevoli che educare è fare cultura. Particolarmente nella crisi in cui viviamo, la missione di educare impegna ad elaborare proposte culturali ispirate ai valori evangelici, in dialogo con altre visioni della vita e della storia.

È urgente porre in dialogo il Sistema preventivo con il pensiero pedagogico contemporaneo per essere veramente fedeli a don Bosco.